

El monestir de Santa Maria de Valldigna: fases constructives i noves troballes arqueològiques del segle XIV junt al Palau Abacial

JOSÉ MANUEL MARTÍNEZ GARCÍA*; PERE CASTRO VALLS**

Presentem ací una descripció dels moments cronològics establits durant els 20 anys d'excavacions arqueològiques al Monestir de Santa Maria de Valldigna –segles XIV, XV-XVI i XVII-XVIII– per a descriure a continuació les aportacions de la darrera campanya d'excavació: un claustre inèdit i una sèrie d'edificis desconeguts a les seues naus.

Paraules clau: Jaume II; Santa Maria de Valldigna; Claustre; Refectori; Dormitoris.

Presentamos aquí una descripción de los momentos cronológicos establecidos durante los 20 años de excavaciones arqueológicas en el Monasterio de Santa María de Valldigna –siglos XIV, XV-XVI y XVII-XVIII– para describir a continuación las aportaciones de la última campaña de excavación: un claustro inédito y una serie de edificios desconocidos en sus naus.

Palabras clave: Jaume II; Santa María de Valldigna; Claustro; Refectorio; Dormitorios.

The Monastery of Valldigna: new findings and construction phases of the XIV century next to the Abbot Palace

Herein we are describing all the chronological events, which have happened in the 20 years of excavations at the Monastery of Sta. Mª de Valldigna, dating back to 14th, 15th-16th and 17th-18th centuries. Then, we are going through a description of all the projects carried out in the last excavation: unveiling an unknown cloister and several unknown buildings in their corridors.

Keywords: King James the Second (Jaume II); Santa Maria de Valldigna; Cloister; Refectory; Dormitories.

ANTECEDENTS

Dotze monjos cistercencs del monestir català de Santes Creus (Tarragona) comandats per un abat, prenen possessió de la vall d'Alfàndec de Marinyén en 1298, poblada majoritàriament per musulmans, després de la donació feta per Jaume el Just, segons es reflectix en el document redactat pel monarca. En ell es definix com Valldigna (*Vallis digna*), nom que rep també el monestir (*Cenobium* o *Monasterium Vallisdignae*) que comença a construir-se davall l'advocació de La Nostra Senyora - Santa Maria.

A partir de llavors l'abat exerceix el seu poder il·limitat –jurídic, econòmic, administratiu, policial, religiós, cultural, etc.– sobre els vassalls musulmans i cristians que habiten el territori controlat pel monestir, els quals presten homenatge de jurament i fidelitat.

Les propietats monacals van ampliant-se més enllà del territori de la vall d'Alfàndec, que comprenia un castell¹ de què depenien les alqueries (*qura* en àrab, plural de *qary'a*) de Simat, Benifairó, Gebalcobra (La Taverna: l'actual Tavernes de la Valldigna), Gebalçogra (l'Ombria), Alfulell i Xara. Jaume I creà el Ráfol², un assentament de nova planta a la vall dotant-lo d'església. En 1300 Jaume II concedix al monestir el lloc de Barx, sent incrementades les seues possessions per altres donacions o compres: Massalari, Alcudiola, Benivaire, Fortaleny, Aitona, Llíber, Almussafes, Rugat, Ressalany, Espioca, l'Ènova, cases a Tavernes, Gandia, Alzira, Xàtiva, Carcaixent i València (Priorat de Sant Benet i Sant Bernat), situades aquestes últimes en l'actual carrer de Landerer, junt a la Plaça i Portal de Valldigna, a més del priorat i després monestir de Sant Bernat de Rascanya, filial de Valldigna, en l'horta nord de València –futur Sant Miquel dels Reis– i el de Montserrat, a Xàtiva (Martínez, 2005).

Després de Poblet, a mitjan del segle XVII, aquest era el monestir que més monjos i més rendes posseïa de tota la Congregació Cistercenca d'Aragó i Navarra (Andrés, Benítez, Císcar, 2008: 103).

Després de més de cinc segles, el monestir de Valldigna va ser abandonat per la comunitat monàstica com a con-

* Arqueòleg Titular del monestir de la Valldigna. Fundació de la Generalitat Valenciana, Jaume II el Just. Acreditat en arqueologia pel CDL núm. 14.626. a/e: arqueoma@yahoo.es

** Arqueòleg col·legiat núm. 16.392. Pasqual Català, 3. 46701 Gandia (València). a/e: perecasvalls@gmail.com

seqüència de la desamortització de 1835 i va ser objecte d'una programada destrucció duta a terme pels seus propietaris fins pràcticament la dècada dels anys 70 del segle XX. D'aquestes accions només es va salvar l'església, erigida al segle XVII, en ser utilitzada com a magatzem. La resta de les *oficines* monacals van ser demolides per tal de vendre els seus elements arquitectònics com a materials de construcció o per habilitar nous espais agrícoles i ramaders.

Les tasques de recuperació a través de les corresponents excavacions arqueològiques i rehabilitacions o reconstruccions arquitectòniques, es van iniciar en 1991, després de l'adquisició del cenobi per la Generalitat Valenciana i continuen fins al moment present, gestionades per la Fundació *Jaume II el Just* (Martínez, Campos, Felis, 2007).

Aquestes excavacions, que s'han dut a terme al llarg de 20 anys en 18 campanyes, tendents a descobrir les estructures monacals que estaven soterrades després del seu afonament, ens van permetre localitzar espais arqueològicament

inèdits i descobrir les seues fonamentacions i distribucions interiors al Claustre del Silenci, el Refectori i la seva avant-sala, el Palau de l'Abat i contornada, la Sala Capitular, l'Església, l'Oratori, el Portal Nou, la Porta de Xara i l'Obra Nova, entre d'altres (fig. 1).

LES FASES CONSTRUCTIVES DEL MONESTIR

Establirem diversos moments cronològics en aquest conjunt monacal, després d'una interpretació objectiva a partir de les relacions espacials de les seues estructures i les dades proporcionats per les Unitats Estratigràfiques localitzades en el subsòl que, unes vegades coincidien i altres no, amb la bibliografia històrica del monestir.

SEGLE XIV

El que fóra arxiver i abat del cenobi fra Esteban Gil ens relata en la seua *Historia Chronologica de los abades de el real monasterio de N. Señora de Valldigna*³, redactada en el s. XVIII, citant una obra anterior de fra Gerónimo Espí⁴—també arxiver i abat un segle abans— i sense cap base documental que ho ratifique, que els primers frares es van allotjar en un edifici *muy dilatado y fuerte a modo de lonja, con arcos de piedra picada* en el lloc de Benizael, entre les alqueries de Simat i Xara *donde los moros celebraban sus ferias*. Sobre aquest edifici es va habilitar habitació per als monjos i, en la part baixa d'aquest, un xicotet oratori (Gil, 2004: 5).

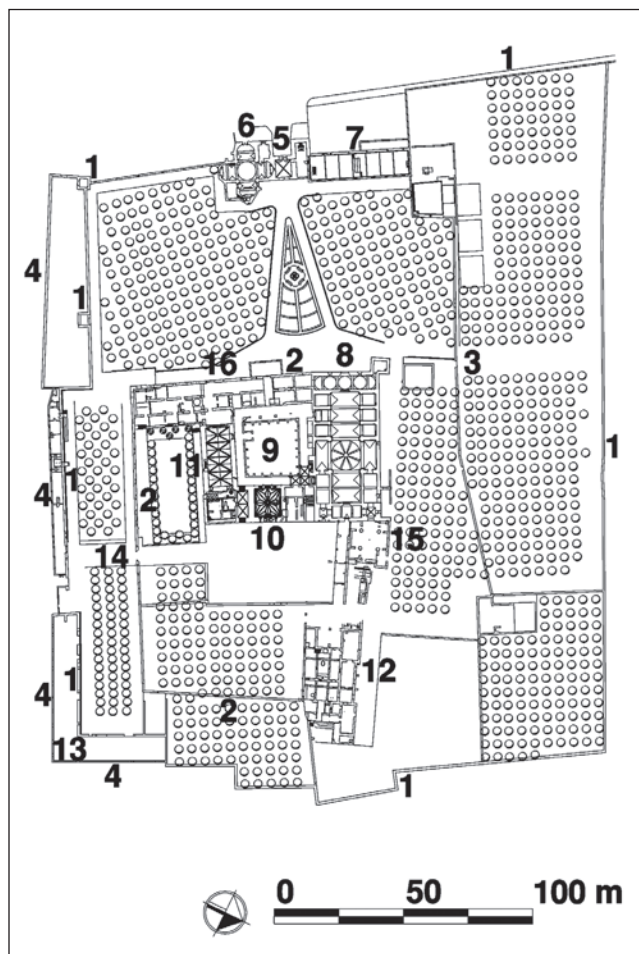

Fig 1. Planta general del monestir. Font: Salvador Vila.
1. Muralla exterior; 2. Muralla de clausura; 3. Mur intermedi; 4. Muralla exterior s. XVIII; 5. Portal Nou; 6. Capella Verge de Gràcia; 7. Almàssera; 8. Església; 9. Claustres del Silenci; 10. Sala Capitular; 11. Refectori; 12. Palau de l'Abat; 13. Hostatgeria; 14. Porta de Xara; 15. Oratori; 16. Obra Nova.

Fig. 2. Part de la façana sud del Palau de l'Abat amb arcs apuntats.

S'ha volgut identificar aquestes estructures amb les restes existents en la zona nord-est del monestir, ocupada pel Palau de l'Abat o cambres abacials, on s'aprecien arcs de carreu al nord i sud del palau (fig. 2). Però ni pel seu estil –arcs apuntats– ni per la manera de treballar els carreus –amb punter i boca de destrat– pertanyen a època islàmica, sinó al segle XIV, com altres edificis que a continuació es descriuen sent abat Arnau de Saranyó (1357-1387). Aquesta mena de llotja tanca, al seu torn, a un altre edifici de planta rectangular que, paral·lel als arcs esmentats, es dirigix cap a l'església conformant sengles corredors a un costat i a l'altre i en la seua part posterior (fig. 3).

Fabricades amb la tècnica de la tàpia d'argamassa i maçoneria, són també dues estructures de planta rectangular i carreus cantoners, disposades en "L" la característica constructiva de les quals, a base d'arcs diafragma, és evident per les restes que encara romanen en peu (fig. 3 i fig. 12).

Es descobrí en 2000 i 2009, entre el Palau de l'Abat i l'Oratori –construït en el segle XVIII– una estructura de fàbrica de tàpia d'argila calicostada, de planta quadrangular, i que constitueix una de les construccions més primitives del cenobi; en el seu interior, s'allotjava un forn domèstic de cronologia posterior⁵.

L'espai de la clausura es delimita amb una muralla també de fàbrica de tapial, obrint-se dues portades: la Porta Reial –integrada en l'Obra Nova en el segle XVIII– orientada a l'oest, sent l'únic pany que posseïx una seqüència d'espitlleres amb vessament a l'interior i, al sud, la de Xara; ambdues de carreu i mig punt, defensades per fossat, pont llevadís i, a més, la segona, amb un balcó matacanat, defensa vertical de la porta. Hi ha referències –que no evidències arqueològiques per no haver-se excavat en eixos llocs– que existia una torre en cada angle d'aquesta muralla (Toledo, 1944).

Posteriorment es construïx la muralla exterior, de planta poligonal, amb espitlleres només en els paraments est i oest, una seqüència regular de torres al llarg de la muralla i en cada cantó i el Portal Nou orientat a l'oest, flanquejat per dues torres de planta quadrada, amb arc apuntat d'ingrés, rastell de ferro encaixat en els muntants i porta de dues fulles de fusta, que donaven pas a un atri amb volta de creueria simple i plementeria de carreus.

Junt a la Porta de Xara i a l'interior de la clausura, recolzant-se en el mur sud, es trobava la porteria i, a l'oest d'aquesta, un edifici d'ús indeterminat no citat per les fonts domèstiques del monestir. D'ell romanen les empremtes d'una seqüència de pilars de carreu –set en total– d'uns 2 m d'amplària i amb 4 m d'equidistància. En aquests s'insertarien mènsules de les quals partien arcs diafragma, conformant un edifici de planta rectangular, amb unes dimensions estimades de 38 m de longitud i 10 m d'amplària, quedant evidències també del mur de tancament per l'est, de 0,90 m d'amplària. Per les seues característiques podria haver-se tractat d'un dormitori, potser el dels llecs, construït en temps de l'abat fra Raymond Calbo (1333-1342) de què hi ha referències no del tot clares sobre la seua exacta ubicació (Gil, 2004: 21; Serrano, 1996: 81).

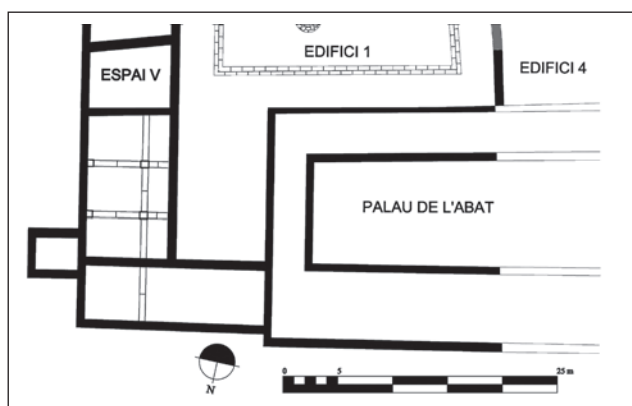

Fig. 3. Planta del Palau de l'Abat al s. XIV.

Aquesta estructura va patir una forta remodelació entre els segles XVII i XVIII ja que, després d'haver sigut desmuntats els pilars i arcs i sent substituïts per diversos forjats, en els espais resultants es van habilitar llars, fornícules, armaris o fins i tot excusats, tal com s'observa actualment.

Inexplicablement, el pare Espí (Toledo, 2006: 41) considera aquest edifici com la primitiva església, *que se hizo toda de piedra, muy grande y suntuosa en el lugar que ahora (segle XVII) llamamos el corral de la cocina, que está entre las murallas y el refectorio de observancia, del que ahora nos servimos como iglesia; los vestigios de los arcos mayores y de las capillas se observan en dichas paredes de la muralla y refectorio*⁶.

En canvi, les restes de la primera església monacal van ser descobertes en les excavacions dutes a terme en 1997 en el lloc que ocupava el baldaquí del temple construït en la segona meitat del segle XVII. Basant-nos en els resultats de les esmentades excavacions, afirmem que la primitiva església era de fàbrica de carreu, planta rectangular, arcs diafragma, amb set contraforts a cada costat, una torre de planta rectangular en el seu costat nord i armadura de fusta. Encara que aquest tipus d'arquitectura va ser comú en l'antic territori de la Confederació Catalano-Aragonesa, només referint-nos a l'actual província de València, els paral·lels de tipus religiosos més pròxims són les esglésies de Sant Joan de l'Hospital a València, la del Salvador de Sagunt, Sant Feliu a Xàtiva, Sant Pere de Sogorb, Sant Roc de Ternils a Carcaixent i de Sant Blai en Aiora.

Així mateix i dins de la mateixa centúria, es va construir un claustre de reduïdes dimensions a l'est de l'Església i un altre possible claustre –o simplement arcuacions d'arcs rebaixats entre contraforts– en el costat sud del temple. Igualment, entre la torre campanar i la Sala Capitular –encara no edificades en el segle que ens ocupa– s'allotjava un edifici del qual encara romanen restes de murs de fàbrica de tàpia d'argila cal-i-costrat, una portada de mig punt de carreu i una finestra de rajola amb espitllera, elements sobre els quals es va recolzar la Sala Capitular sense haver-se demolit, com haguera sigut lògic.

El xicotet claustre a què ens hem referit anteriorment és el que, sens dubte, descriu Claude de Bronseval –cronista del viatge que l'abat de Claraval i Visitador de l'Orde, Edme de Saulieu (Bronseval, 1993: 95) va realitzar per Espanya i Portugal– quan en el mes de març de 1532 arriben a Valldigna:

*In claustulo locatae erant machinae bellicae presertim bombardae, canones, fulchones, harquebuttae, balistae, archus, picquae, hallebardae, etc., quarum copia est in monasterio non modica ad resistendum Mauris sive Sarracenis sepius hanc regionem incursantibus*⁷.

SEGLES XV I XVI

Part de les primeres construccions atribuïdes al segle XIV van patir greus desperfectes a causa dels terratrèmols de 1396, que van destruir parcialment l'església i la seua torre i altres edificis que no es relacionen en la documentació del monestir.

Així doncs, durant aquestes dues centúries es reconstruïren o bé s'edifiquen estructures de nova planta, com ocorre amb l'església, a la qual, molt arruïnada, se li proveïx d'una volta de creueria, refent-se els antics contraforts de la primitiva i habilitant-se capelles entre ells, tancant-se a l'exterior amb fàbrica de carreu, tal com s'observa actualment en el mur sud de l'actual temple, que dona al claustre i, finalment, proveïnt-la d'un mur perimetral i una torre en cada cantó.

S'inicia la construcció de les dues plantes del Claustre del Silenci, seguint l'esquema *bernardiano* del *quadre monàstic*, i els edificis que donen a cada una dels seus pandes: a mitjan segle XV, quan els abats comendataris regixen el monestir, el Refectori d'observança –paral·lel a la nau sud i no transversal, com era habitual– amb la porta d'entrada orientada al Llavatori i, a finals del mateix segle, sent Roderic i Cèsar Borja abats, la Sala Capitular en la nau est, amb portada central i dos finestrals franquejant-la, tot d'estil gòtic *flamíger*, molt semblant a la del temple del monestir de la Trinitat o a la principal de la Llotja de València, pels seus ornaments.

La volta és de creueria estrellada, d'arcs de tercelet amb huit claus representant als dos sants de l'Orde –Sant Benet i Sant Bernat– dos escuts dels abats de l'època en què es va construir, altres dos de la ciutat de València i, finalment, els del senyoriu de Valldigna; al centre s'ubica l'escena del *miracle* de la *lactatio*⁸ que, pel seu estil, encara que de menors proporcions, se la relaciona amb la volta de la torre de la Llotja i és atribuïda als mestres d'obres Francesc Baldomar o Pere Compte, encara que sense proves documentals que ho demostren.

A finals del segle XV i principis del XVI, al Palau de l'Abat, en l'espai lliure entre el referit edifici en forma de “L” i la *llotja* d'arcs apuntats (fig. 3), s'inserix un claustre inferior d'arcs escarsers i columnes octogonals amb bases, mènsules i capitells llisos d'estil renaixentista, així com una escala que accediria al sobreclaustre, de mitjan del s. XIV, amb les armes d'Aragó i de l'abat Arnau de Saranyó en els seus capitells. Aquesta incongruència arquitectònica es deu

sens dubte a un trasllat d'aquest sobreclaustre des d'un altre lloc adaptant-ho al claustre baix que el sustenta.

D'altra banda, i com a conseqüència de la guerra de les Germanies, on els agermanats fan batejar a la força gran quantitat de mudèjars de Gandia i Valldigna, aquestos demanen ajuda als pirates barbarescos, amb base a Alger i comandats per Barba-rossa, a fi de fugir d'aquestos territoris i establir-se en llocs afins a la seua religió i formes de vida.

Però la gota que va omplir el got de la paciència dels ja moriscos, *convertits* al cristianisme, va ser que el Justícia Major i Procurador Fiscal del senyoriu de Valldigna va processar a gran quantitat d'ells acusant-los de *crimen nefando*⁹, condemnant un veí de Simat i un altre de Xara a ser cremats vius i imposant fortes penes pecuniàries a la resta d'acusats. A partir de llavors (1530) són freqüents els albiraments i desembarcaments a les platges de Cullera i Gandia d'un gran nombre de *galeras, galeotas, y fragatas con el ánimo determinado y resuelto de llevarse todos los moros vasallos de Valldigna* (Gil, 2004: 61).

Per aquest motiu l'abat Gaspar Bellver (1531-1536), establix amb el mestre d'obres Pere Alvarado en les corresponents capitulacions que es rodege el monestir d'un fossat de 24 pams d'amplària (5,04 m) i 20 de profunditat (4,20 m) i d'un talús; han de realitzar-se també obres en les torres, elevant la seua altura, construint ampits i proveïnt-les de troneres de bústia o *a la francesa*, per a armes de foc, elements defensius que també es disposen en els flancs de les portes Reial i de Xara.

La muralla de clausura es corona de merlets i potser es construïska un terraplé de fusta en alguns trams, així com *loberas* (portells) i *escorredores* (comportes per a detindre o soltar les aigües d'una séquia) (Gil, 2004: 61).

Malgrat tantes obres de fortificació i defensa que, segons el pare Espí, va constatar el coetani historiador Martín de Viciano quan va visitar el monestir en 1563 i va relatar en la seua Tercera Crònica de València (Viciano, 1974: 88)¹⁰, els barbarescos no van assetjar el monestir, encara que la desbandada morisca i el seu embarcament en *fustas* turques¹¹ va ser general: de Xara –60 cases– se'n van anar tots els seus veïns excepte un; de Massalari, tots; de Simat, Alfulell, Benifairó, l'Ombria, Tavernes i Alcudiola més de 700, quedant-se l'abat de Valldigna amb tots els seus béns i pertinences.

SEGLES XVII I XVIII

L'última etapa constructiva del monestir es caracteritza, també, com en l'anterior període, per restauracions en estructures preexistents i construcció d'edificis de nova planta com a conseqüència d'un altre terratrèmol, el succeït en 1644.

Sobre el solar de les dues esglésies anteriors comencen en 1648 les obres d'un nou temple que culminen a principis del set-cents. Mentrestant, en un primer moment, la Sala Capitular s'utilitza com a església; després, el culte va passar al *refectori gran* fins a la conclusió de les obres (Gil, 2004: 118).

Encara en el s. XVII però sense cap justificació, es temia per la integritat del monestir i dels habitants de la vall, segons un memorial imprés en 1667 escrit per fra Rafael Trobado, amb motiu de la *visita castellana*, en què afirma que *Siendo así que el Convento es la fortaleza adonde se retira la gente de los lugares quando se temen invasiones o assaltos de moros (que algunas vezes sucede por estar el Convento y lugares cerca de el mar, no distan más que a leguas y a media legua) y assi el Convento está cercado de muralla alta y fuerte con torres a las esquinas y medios, y solo ay dos puertas bien fortificadas, aforradas de hierro, las que cierran, patrocinadas de garitas y troneras, para poderlas defender. La Real, que llaman, solo se abre en las procesiones, fiestas mayores y entradas solemnes; la otra es para la comunicación y contrato ordinario* (Andrés, Benítez, Císcar, 2008: 95).

Partint de la façana sud de l'església, es construíx també a mitjan segle XVIII, l'Obra Nova, edifici de grans proporcions, amb dos navades i quatre plantes, que es recolza en la muralla oest de clausura i recorre en paral·lel la nau dels conversos del claustre. Ací i en la planta baixa s'instal·la el refectori de criats i llecs, amb la seua cuina, forn, quadres, pescateria, escorxador i altres estades indeterminades, tretes a la llum en les excavacions de 2003 i 2005 (Martínez, Campos, Felis, 2007).

El Palau de l'Abat s'amplia cap a l'est i oest, on s'habilita un trull i un forn domèstic. Altres construccions d'aquesta etapa són l'Almàssera, que es recolza en la muralla oest, junt al Portal Nou i on van aparéixer unes cavallerisses, així com les empremtes en els seus murs de les bigues i les moles que formaven part del molí d'oli allí ubicat; l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, junt amb la torre sud del Portal Nou, de planta de creu grega; l'Hostatgeria, edifici amb coberta a dues aigües, en forma de "L", ubicat en l'angle est del cenobi i les quadres i magatzems en el costat sud, paral·lels, com l'Hostatgeria, a la primera muralla, estructures construïdes després d'haver guanyat terreny a l'exterior del cenobi al construir-se un mur paral·lel, que conformava les referides estances.

LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGQUES DE 2010

La darrera campanya d'excavació duta a terme al Monestir de Valldigna durant els anys 2009-2010 va tindre com a escenari dos espais diferents: d'un costat, el **Sector Oest**, espai a l'oest del Palau de l'Abat, entre aquest i l'Oratori on, per exemple, es localitzaren el trull i el forn domèstic que esmentàvem abans. D'altre, el **Sector Sud**, espai al sud del Palau de l'Abat, delimitat per aquest, la muralla de clausura i la Plaça dels Jueus. És en aquest darrer sector en què ens centrem degut a la rellevància de les troballes que, ens atrevim a anunciar, canvien per complet la visió arquitectònica del conjunt del Monestir de Santa Maria de Valldigna¹².

Ja en les excavacions de 2007 dutes a terme al Palau de l'Abat es va localitzar el costat nord d'un possible claustre,

inèdit fins aleshores, així com una habitació contigua al sud-est del mateix (Espai V).

L'objectiu d'aquesta intervenció era delimitar completament aquest claustre, així com els possibles edificis que requereien a ell, dels quals sí que posseïem evidències històriques i fotogràfiques; concretament, es tractava d'allò que la tradició oral denominava com a "**Hospital**" –situat al sud del claustre i que encara romanien en peu en la dècada dels anys 60 del segle XX– i l'"**Escolapia**" a l'est, i **altres estructures indeterminades** a l'oest, entre la Plaça dels Jueus i la zona que ens ocupa (fig. 4).

La zona a excavar, plantada de tarongers com a conseqüència de les transformacions "productives" patides pel monestir durant el s. XIX i, especialment el s. XX, conformava una superfície d'aproximadament 950 m². Per mitjans mecànics s'eliminà la capa de terra aportada per al conreu, d'uns 40 cm i es va prosseguir amb la delimitació, aquesta vegada per mitjans manuals, de cadascun dels edificis, exhumant el seu traçat intern fins on va ser possible. A continuació presentem els resultats preliminars. A efectes descriptius, hem estructurat el text atenent a la configuració de l'espai en els cinc edificis identificats (fig. 5 i fig. 6):

EDIFICI 1

Es tracta d'un claustre del qual només restava la sabata de fonamentació, excepte en el cantó sud-oest, on romanien encara una filada de carreus del podi perimetral. Basant-nos en aquestes restes, hem pogut constatar les característiques de la seua fàbrica, disposant-se longitudinalment dues línies de carreus paral·lels, d'entre 0,40-0,50 m de longitud per 0,30 m d'amplària i entre ells argamassa de morter de calç i pedres de grandària mitjana, de la qual cosa resulta una amplària màxima del podi de 0,80 m. Únicament hem localitzat un possible pas (d'1 m d'ample) en el costat sud, en la meitat del seu desenvolupament. Els carreus que es conserven *in situ* presenten, alguns d'ells, marques de picapedrer amb paral·lels en altres construccions clarament ubicades en el s. XIV, així com en el podi del Claustre del Silenci, reutilitzats i provinents de la primitiva església.

Fig. 4. Vista aèria del recinte de clausura. Paisajes Españoles. Anys 70.

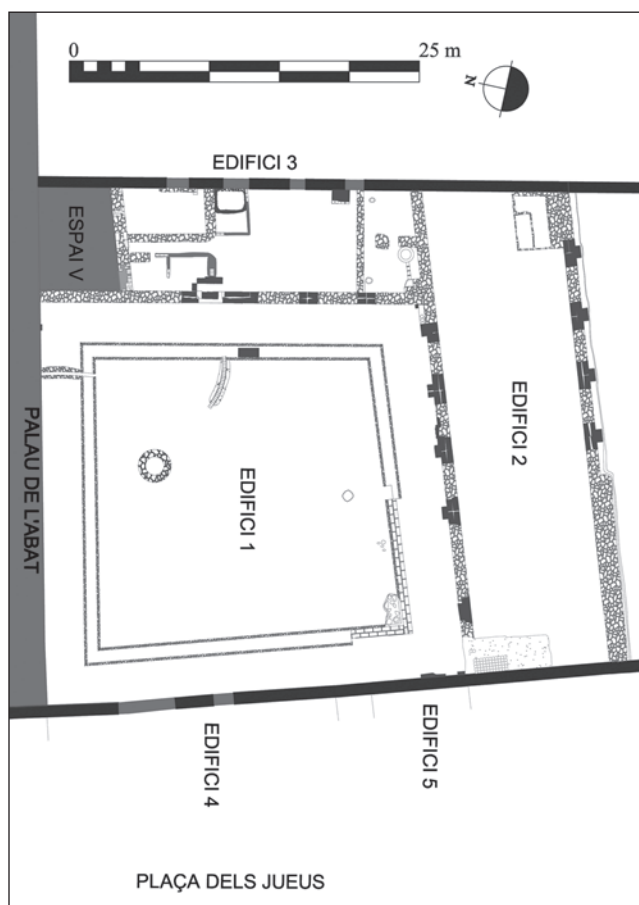

Fig. 5. Planta general de l'excavació. Al fons, la mesquita de Xara.

Fig. 6. Vista aèria de l'excavació.

En total han sigut 18 els carreus, desbastats amb punter i boca de destrat, que presenten marques en la seua cara externa. Estes marques consistixen en (fig. 7):

- Tipus 1. Tres segments amb la forma estilitzada del numeral “4” tant al dret com al revés i en distintes posicions. Apareix set vegades, combinat en el mateix carreu amb el tipus 5. Trobem paral·lels a diferents punts del Palau de l'Abat, al podi del Claustre del Si-

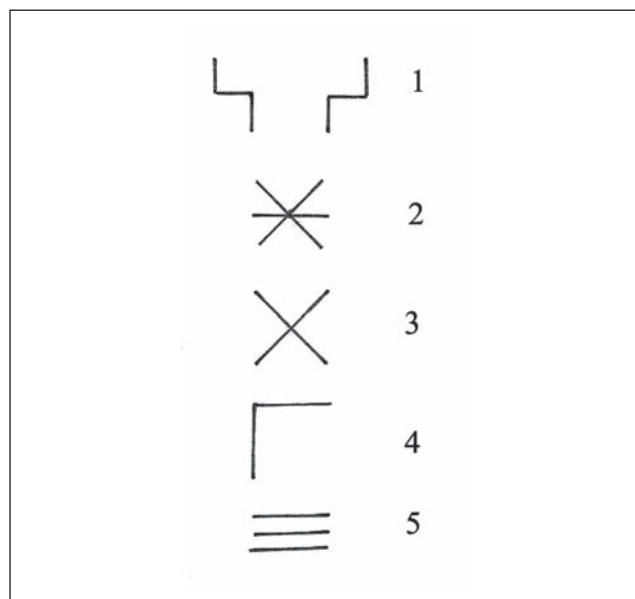

Fig. 7. Marques de picapedrer identificades als carreus de l'Edifici 1.

lenci, als carreus de tancament entre capelles o a la porta amb arc de mig punt de l'església del segle XV, en el parament que dóna al Claustre del Silenci, entre altres llocs.

- Tipus 2. Estrella de sis puntes. Apareix sis vegades, en distintes posicions, sense un altre signe que l'acompanye. Paral·lels: Podi del Claustre del Silenci, fatxada oest de la Sala Capitular o arcs apuntats a l'est del Palau de l'Abat.
- Tipus 3. Aspa o creu de Sant Andreu. Apareix una vegada. No s'han observat paral·lels.
- Tipus 4. Angle recte. Apareix quatre vegades en distintes posicions, combinat en el mateix carreu amb el tipus 5. Paral·lels: Torre i cantó nord muralla del Palau de l'Abat, podi del Claustre del Silenci, carreus de tancament entre capelles i porta amb arc de mig punt de l'església del segle XV.
- Tipus 5. Tres segments paral·lels. Apareix nou vegades en diverses posicions i associats als tipus 1 i 4. Hi ha paral·lels en el Claustre del Silenci i al Palau de l'Abat.

La presència de signes semblants en carreus d'edificis de cronologia posterior (Claustre del Silenci, Sala Capitular, etc.), però esculpits amb la mateixa tècnica i desbast, indica una reutilització la procedència de la qual correspon a construccions pròpies del segle XIV i probablement afectades per terratrèmol de 1396.

La planta poligonal del claustre tendix al quadrangle, ja que les seues dimensions són:

- Nau de Tramuntana: 22,30 m.
- Nau de Migdia: 20,50 m.
- Nau de Llevant: 21,30 m.
- Nau de Ponent: 23,25 m.

Al l'interior del claustre, vora la nau de tramuntana, es va trobar un pou per al subministrament d'aigua, amb un brocal de maçoneria amb morter de calç d'1,30 m de diàmetre. L'excavació del seu interior assolí una cota negativa de 5 m, punt on aflorava el nivell freàtic. Associada al pou hi havia, possiblement, una pileta de què no es van trobar restes però si dues conduccions que partien de la mateixa: una, cap al nord, que s'introduïx al Palau de l'Abat i la segon, cap a l'est, desaiquant en l'albelló que travessa el subsòl d'aquest claustre.

En la resta de la superfície interior, pogueren existir diversos abocadors al nivell de la sabata del podi, basant-se en paquets de restes localitzades, parcialment excavats.

Pel subsòl i orientada d'oest a est es desenvolupa la citada claveguera, procedent del Claustre del Silenci, que desemboca fora del perímetre del monestir. La seua estructura la conformen dos murs laterals encofrats, d'argamassa i maçoneria amb coberta de maçoneria de mig canó. La seua amplària és de 0,80 m, l'altura dels murs 0,80 m i la de la volta 0,30 m.

Les quatre naus exteriors del claustre, a les quals s'orienten la resta d'edificis, tenen una amplària mitjana de 3 m. Degut a les dimensions irregulars del claustre sembla que, aquesta construcció s'adaptà a l'espai interior delimitat pels edificis que l'envolten, tots corresponents però, al mateix moment constructiu (primera meitat del s. XIV), conformant el denominat quadrat monàstic, organització típica de l'ordre cistercenc, proposada per Bernat de Claravall.

Els corredors van ser paviments amb lloses de pedra al s. XVIII, com pot deduir-se de la seva relació estratigràfica amb les restes de pintura a la mangra que es conserven en diferents punts i que han estat perfectament datades en aquest i en altres llocs del monestir en aquest moment. Aquestes lloses de pedra presentaven un desnivell que afavoria l'evacuació de l'aigua cap al cantó SO del claustre. Amb tot, sembla ser que aquesta pavimentació amb lloses només afectà amb tota seguretat als costats est i sud, tal i com veurem.

Aquest paviment de lloses es superposa a una preparació de terra de color ataronjat, ben assentada, dura i compacta, amb restes de calç i rajoles. L'excavació completa d'aquest nivell als corredors est, oest i sud va restar pendent per a una futura intervenció; malgrat això, els materials recuperats en la seva eliminació parcial indiquen una cronologia corresponent al s. XVIII. Aquesta preparació es superposava a les restes del podi de la nau oest, anul·lant-la, mentre a la nau nord les excavacions de 2007 no documentaren la presència d'aquesta preparació, però sí restes de paviment de morter de calç a la mateixa cota que la sabata del podi. La futura excavació d'aquests corredors ens permetrà acabar de definir l'evolució d'aquest espai.

Al remat, sembla que la nau oest restà anul·lada i possiblement la nord també, romanent en peu la part del podi recaient a les naus est i sud, de la qual cosa deduíem una transformació d'aquestes pandes en una mena de corredors d'accés als edificis que els envoltaven, quan van ser pavi-

mentades amb les lloses de pedra, convertint-se la resta de l'Edifici 1 en un espai diàfan. Aquests corredors romangueren en peu fins al s. XX, doncs hi ha indicis que foren dinamitats en el mateix moment que altres estances del cenobi.

Crida l'atenció el fet que, a diferència del Claustre del Silenci, aquest claustre que ens ocupa no comptava amb el temple del Llavatori. A més a més, aquell, datat a mitjan del s. XV, presenta una configuració arquitectònica marcada per la presència de contraforts interiors vinculats a les mènsules d'on arrancava la traceria de creueria, elements que de cap manera hem documentat en aquest claustre (fig. 8).

EDIFICI 2

Conegut popularment com l'"Hospital", aquest edifici conforma una construcció de planta rectangular, que dóna a la nau sud del claustre i paral·lel a aquest, de 34,30 m de longitud conservada –el talla una fàbrica de formigó contemporània– per 10 m d'amplada mitjana, que es recolza en el seu costat est sobre la muralla de clausura. Conservem la pràctica totalitat del traçat de l'edifici, llevat de l'extrem est del mur sud on l'efecte de la dinamita provocà la destrucció de la totalitat del mur, restant únicament part del fonament.

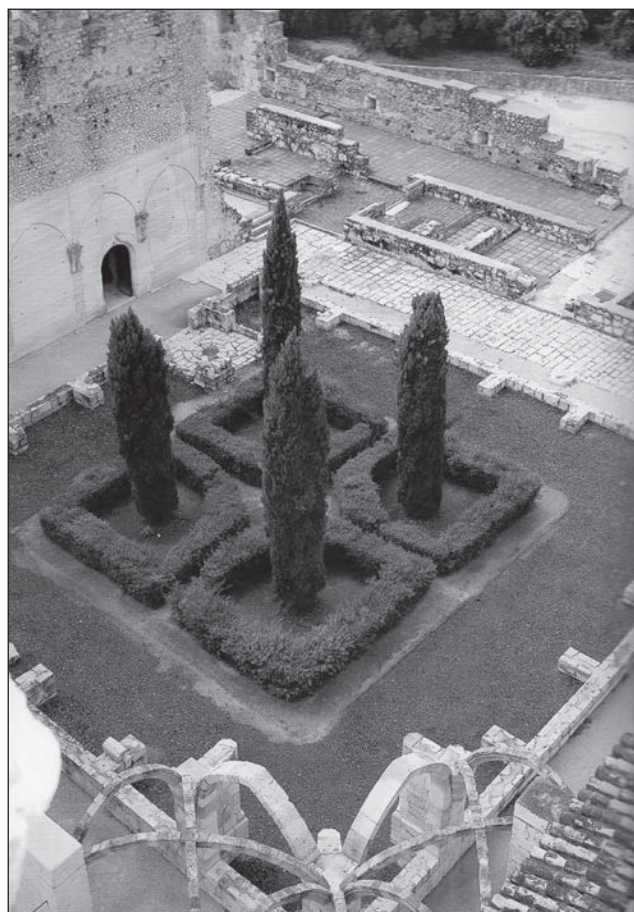

Fig. 8. Claustre del Silenci i temple del Llavatori, front a la porta del Refectori. Foto: Francisco Teodoro.

Fig. 9. Vista interior de l'Edifici 2. Arxiu de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles, València. Primer terç s. XX.

Hi ha evidències fotogràfiques d'aquest edifici, encara en peu en la dècada dels anys 70 del segle XX. Es tractava d'una estructura d'altura similar al refectori construït a mitjan del segle XV, però de major longitud, amb una seqüència de pilars i contraforts de carreus a cada costat. En els esmentats pilars, dels quals es conserven cinc al mur nord i quatre al sud, s'inserien mènsules que suggereixen l'existència d'arcs de diafragma en tot el seu recorregut (fig. 4 i fig. 9).

A banda i banda de l'edifici i entre pilar i pilar, es disposaven arcs de carreus rebaixats, dels quals desconexim si es van construir oberts a l'exterior o engegats, però mantenint un fons d'amplada semblant als murs laterals.

L'accés a aquest edifici es realitzaria des del costat menor que ocuparia una petita part de la *Plaça dels Jueus* pendent de ser excavada. La comunicació amb la nau sud del claustre es realitzava per mitjà d'una porta, de 1,90 m d'amplada, localitzada en l'extrem oest, de la qual es conserven un dels seus brancals amb queixals, frontissa inferior i un esglaó, emmarcada per obra de carreus.

L'edifici es trobava pavimentat amb una solera de morter de calç, de la qual es conserven dos terços, excepte en el llinard, pavimentat amb rajoles octogonals bescuitades i rajoles amb la rosa gòtica en blau cobalt, amb la qual cosa datem aquesta pavimentació de l'edifici al s. XV o principis del XVI. A més a més, presenta solcs longitudinals i transversals, així com orificis circulars que encara no hem pogut interpretar, però que podrien correspondre als suports d'un entarimat de fusta. Aquest paviment es troba a una cota de 40 cm per damunt de la sabata de fonamentació, espai que està reblit per un nivell de pedres col·locades ordenadament, omplint tot l'espai i actuant, al nostre parer, com a una mena de cambra d'aire per combatre la humitat. Del paviment original del segle XIV no hem pogut documentar cap vestigi, però cal tindre en compte que les reutilitzacions són una constant al llarg de l'evolució arquitectònica de tot el cenobi. A més a més, aquest paviment que hem descrit, anul·la la porta original del XIV, obrint-se un nou pas en l'extrem est

de l'edifici associat al paviment del s. XV, que porta directament a la nau est del claustre.

Podem vincular aquest episodi amb les remodelacions arquitectòniques que s'enceten arran del terratrèmol de 1396, que perdurem durant el s. XV i que comportaren, entre altres coses, el bastiment de l'actual Claustre del Silenci, la Sala Capítular o el Refectori.

A l'extrem sud-est de l'edifici, en el punt d'encontre amb la muralla de clausura, practicàrem un sondeig per tal d'establir la relació entre ambdues estructures i conèixer les característiques dels fonaments d'aquestes construccions: el fonament de la muralla de clausura es caracteritza per estar bastit amb la tècnica de l'encofrat, amb una amplada de 30 cm per aquest costat; per la seua banda, el fonament de l'Edifici 2, de maçoneria, assoleix una amplada de 0,80 m per cada costat, la qual cosa ens permet fer-nos una idea de la seva monumentalitat —el mur igualment té una amplada de 0,80 m.

La popular denominació de "Hospital" no té cap base històrica, ja que aquest, segons la documentació monacal, s'ubicava fora del monestir, *en el camino existente que unia la font Major con el convento y en su margen izquierda* (Ciscar, 2002: 255).

EDIFICI 3

Edifici que recau a la nau est del claustre i es disposa, igualment, paral·lel a ell. La seva planta és rectangular, d'uns 27 m de longitud per 7,50 m d'amplada mitjana. En els murs laterals —el situat a l'est correspon al de clausura— es disposa una seqüència de quatre pilars de carreus a cada costat, que allotjarien mènsules de les quals partirien arcs, probablement diafragmàtics, seguint l'esquema proposat per a l'Edifici 2 i que podem observar en les construccions del Palau de l'Abat d'aquesta cronologia. Es recolza pel sud en l'Edifici 2, essent el seu límit pel nord el Palau de l'Abat.

Hem establert tres moments constructius:

El primer d'ells correspondria al segle XIV, data de construcció del mur de clausura situat a l'est i coetani al del costat oest, per la presència de pilars de carreus en ambdós. D'aquesta mateixa cronologia seria la porta original, de 1,72 m d'amplària, amb els seus brancals i queixals, emmarcada amb carreus, localitzada en el mur oest i que dona a aquesta ala del claustre.

Un segon moment, durant el s. XV i principis del XVI, el constituïria el paviment de morter de calç —comú a tot l'edifici i igual al de l'Edifici 2— i una refecció a la citada porta que afectaria el llinard en la seva part interna, a base de lloses de pedra i en relació a aquest paviment de calç.

Aquest edifici constituïria un espai diàfan, sense compartimentacions interiors, en comunicació amb l'Espai V situat al nord —excavat a 2007— per mitjà d'una porta central i oberta en el mur que els separa i dos laterals en forma d'arcs de fàbrica de rajola.

El tercer moment l'hem datat al segle XVIII, on es construeixen una sèrie d'espais interiors dels quals resten part dels seus murs i barandats, que descrivim tot seguit (fig. 5):

Fig. 10. Restes de la façana de l'Edifici 4.

El primer espai, situat a la part sud de l'edifici, configurava una habitació de 3,50 m d'amplada, limitada a banda i banda pel mur nord de l'"Hospital" i un altre mur paral·lel de maçoneria, comunicant amb la nau est i sud del claustre per una porta oberta en el mur oest. La construcció d'aquesta estança, en el segle XVIII, es va realitzar cobrint amb una capa de runes el paviment del segle XV-XVI, nivell a base de terra argilosa compactada sobre la qual es va construir una nova solera de morter on es disposaven envanets conillers de ventilació als que cobriria un paviment de taulells. Al sud d'aquest espai s'allotjava un pou amb brocal xapat de taulelleria barroca, coetani a l'anterior.

En direcció nord, a l'espai descrit li segueix una altra habitació de grans proporcions, d'uns 10 m de longitud, on s'ubicava, al costat de la muralla de clausura, una llar de planta rectangular.

Més al nord, trobem un espai ben definit que podria correspondre a un comú, de 2,50 m d'amplada per 3 m de longitud, lloc on vam realitzar un sondeig estratigràfic, cosa que va permetre datar en el segle XVI el paviment de l'edifici sobre la base dels materials anteriors documentats, destacant alguns fragments de traceria, corresponents al claustre, amb tota seguretat.

Finalment, en l'extrem nord s'ubiquen dues habitacions separades longitudinalment per un corredor de 0,70 m d'amplada. La primera d'elles, situada a l'est, de planta quadrangular i murs de maçoneria, presenta restes d'un paviment de rajola, junt a la muralla de clausura. La segona, situada a l'oest, de similars dimensions, està dividida en dos per un barandat de rajola, configurant un espai al nord amb la possible funció de comú.

Finalment, trobem una estança d'uns 30 metres quadrats –Espai V– i que dona pas pel nord al Palau de l'Abat mitjançant una porta amb arc apuntat de rajoles i, per l'oest, a la panda sud del claustre, a través d'una porta d'arc de mig punt de carreus que té correspondència amb una altra dintre del Palau del l'Abat, separades al s. XVI pel bastiment d'un nou mur. Aquesta estança presentava la mateixa distribució estratigràfica que la resta del l'Edifici 3, és a dir, un paviment de rajoles en espiga a 45° del XVIII, superposat al paviment de morter de calç del XVI que s'aprecia a la resta del l'edifici. A aquesta cronologia pertany també una llar documentada al cantó sud-oest d'aquesta estança. Per sota es troba el traçat del clavegueram descrit anteriorment.

Fig. 11. Dormitori de Santes Creus.

Segons la tradició oral transmesa pels veïns de Simat, aquest edifici constituït en la darrera etapa del monestir era una mena d'escola per a novicis.

EDIFICIS 4 I 5

Aquestos dos edificis no han estat excavats i només els coneixem a partir del mur que recau a la nau oest del claustre i que va estar aprofitat al s. XX per aterrar la Plaça dels Jueus, sota la qual s'ubica la planta d'aquestes construccions.

L'Edifici 4 (fig. 10) està conformat per un mur de carreus de 21 m de longitud per 1,30 m d'alçada mitjana conservada, ja que el seu coronament va estar reutilitzat per a acollir una sèquia de reg contemporània. Al llarg d'aquest pany es poden apreciar dos accessos, actualment tapiats, de 1,44 i 2,27 m respectivament. Pel nord, aquest edifici es recolza sobre la seqüència d'arcs apuntats de carreus que dibuixen per aquesta vessant el Palau de l'Abat. Els carreus que conformen aquesta construcció presenten les mateixes marques de picapedrer que documentem, per exemple, al podi del claustre (Edifici 1), ja descrits.

Adossat a l'Edifici 2, documentem una construcció de rajoles –l'Edifici 5–, amb una longitud de 6,85 m. Aquest edifici està datat provisionalment al s. XVIII, doncs està vinculat a les restes de pintura a mangra perfectament datades en aquesta cronologia en altres indrets del monestir, com hem comentat.

Cap referència tenim d'aquestos dos edificis i només una futura excavació a La Plaça del Jueus ens podrà esclarir els dubtes que plantegen.

Finalment, entre aquestos dos edificis es dibuixa un espai de 2,65 m que va ser amortitzat en el seu moment per al conreu i per on discorria una de les sèquies de reg d'aquesta explotació agrícola. Per la manera en què angulen els dos edificis deduíem que es tracta d'una mena de corredor; a més a més, apareix disposat de manera perfectament alineada amb l'actual *Locutori*, des d'on, cal recordar, arranca un pa-

viment de pedres de cinca que podria correspondre a aquest passadís (Martínez, Campos i Felis, 2007). Novament, una futura excavació d'aquest indret ens aportarà la informació necessària per a la correcta lectura d'aquestes restes.

CONCLUSIONS

Ens trobem sens dubte davant d'una troballa excepcional: el descobriment d'un claustre inèdit, ja que en principi no es descriu en cap de les fonts històriques del monestir, sens dubte construït al segle XIV, cronologia a què també s'adscriuen els edificis que donen a ell.

Totes les hipòtesis que hem plantejat tendixen a concloure, provisionalment, que aquesta podria haver sigut una construcció coetània al citat com *claustre vell*, associat a l'església primitiva i que s'ubicava on, després, al segle XV, es va construir el *Claustre del Silenci* (Martínez, Campos, Felis, 2007), o bé, d'una altra manera, que l'ara descobert siga efectivament el vertader *claustre vell* del que parlen algunes fonts històriques.

La bibliografia històrica del monestir no aclaria la ubicació i ús d'un gran nombre d'edificis hui soterrats. No obstant això, una pacient lectura de la mateixa i reflexions posteriors ens acosten o almenys ens plantegen noves vies d'investigació.

Així doncs, Fra Esteban Gil ens relata en la seva obra, seguint com de costum a Fra Gerónimo Espí, que en temps de l'abat Joan Font (1305-1332) es va construir el dormitori i el claustre vell (Gil, 2007: 17). L'existència d'un segon claustre o diversos en un mateix cenobi és freqüent en monestirs cistercencs, com ocorre a Santes Creus (Fuguet i Plaça, 1998: 80)¹³.

El referit dormitori l'identifiquem amb el què popularment s'ha considerat com a "Hospital" (Edifici 2), els paral·lels més pròxims del qual són els de Poblet i Santes Creus (Fuguet i Plaça, 1998). Es tracta d'edificis d'arcs diafragma de carreu, disposats transversalment a l'eix longitudinal que es recolzen en mènsules reforçades per pilars

i contraforts, amb buits d'arc rebaixat entre ells (En Santes Creus i Valldigna) (fig. 11 i fig. 12), armadura de fusta i coberta a dos aigües. A la València medieval abunden exemples d'esta manera de construir, tant de tipus religiós com civil o industrial (Zaragozá, 1996: 552).

Sense dubte és l'edifici a què es referix el cronista de Xàtiva Carlos Sarthou, que va visitar el cenobi al començament del segle XX, expressant que *...el grandioso dormitorio nos enseña siete ménsulas con arranque de arcos a cada lado* (Sarthou, 1918, II: 175) i posteriorment aquell que també va veure Toledo Girau, qui afirma que *...del grandios dormitorio, al qual en épocas següents se li practicarían determinadas reformas, encara queden sis o set ménsulas a cada costat dels parets laterals d'on arrancarien els corresponents arcs gòtics sobre els quals descansava l'elevada sostrada* (Toledo, 2006: 48) tal com s'aprecia en algunes fotografies dels anys 70 del passat segle.

Com ja s'ha indicat, solucions arquitectòniques d'aquest tipus s'advertixen a la Valldigna en un edifici desconegut, adossat a la muralla sud, entre aquesta i el Refectori, i en les dues naus en forma de "L" a l'est i nord del Palau de l'Abad, on encara es conserven alguns arcs (fig. 3, fig. 12 i fig. 13).

En els inventaris de 1716 es cita el *refetor vell*, on hi havia cinc taules, quatre bancs i un quadre de *La Cena* (Císcar, 2002: 262). Aquest canvi d'ús podria estar relacionat amb el fet d'haver-se utilitzat el construït a mitjan segle XV en el *Claustre del Silenci* com a església, durant quasi els més de cinquanta anys que va durar l'erecció del nou temple després que en 1644 un terratrèmol destruïra l'anterior gòtic.

Aquesta estructura també la presentava l'"Escolapia" (Edifici 3), que intuïm es tracta del mateix edifici que a l'inventari de 1760 s'identifica com el "noviciat", de què el visitador Urbina va comentar ser de "bastante estrechez" (Císcar, 2002: 264).

Sobre la ubicació de la llibreria, en el relat del mateix visitador es diu que estava situada en la part superior del claustre cridat *del dormitorio*, que comunicava amb la galeria (Císcar, 2002: 263). Açò ve a coincidir amb allò que

Fig. 12. Arcs diafràmatics del sector sud del Palau de l'Abat.

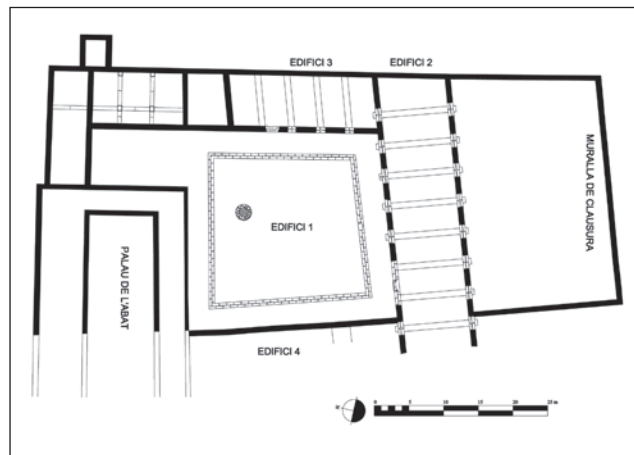

Fig. 13. Proposta de restitució en planta del complex del s. XIV.

ens diu el pare Espí (Gil, 2004: 5) respecte a la construcció dels primers edificis monacals, que considerem van existir en aquesta zona del monestir:

...el Refectorio y cocina se hicieron bajo de donde ahora (S. XVII) está la librería en toda aquella parte del Claustro de las cámaras que mira a Levante, y aún hoy día en la celda prioral y en las otras de aquella parte, se descubren unos arcos grandes que suben hasta la librería que servían para la cubierta de dicho refectorio, al cabo del cual hazia el Pozo de las cámaras, en donde ahora está una celda baja a la esquina del claustro estaba la cocina.

Segons aquesta descripció, un primer refectori se situaria a l'est del *claustre vell* que després es va utilitzar com a escola de novici (Escolapia), situant-se la llibreria en la part superior. El pou citat podria correspondre al del claustre i la cuina a l'Espai V, on trobarem una llar en les excavacions de 2007.

Ens faltaria saber què edificis recaurien a la panda oest del *claustre vell*, zona pendent d'excavació.

Una altra qüestió que es planteja és quan deixà d'utilitzar-se aquest claustre com a tal. Fa la impressió que va poder desmuntar-se, potser danyat pel terratrèmol de 1396 que també va destruir la primera església i utilitzar part dels seus materials en la construcció del *Claustre del Silenci* al segle XV; en opinió de l'arquitecte, especialista i bon coneixedor del gòtic valencià, Arturo Zaragozá Català (comunicació oral, 2008), els elements de traceria d'aquest, recuperats en les corresponents excavacions arqueològiques, són de cronologia anterior i pogueren correspondre a aquell que ens ocupa.

D'haver sigut així, encara quedaria en peu part del podi perimetral i algun dels seus arcs apuntats, que serien dinamitats, ja durant el segle XX, pels propietaris del monestir, basant-nos en les empremtes d'aquesta acció que encara son observables en els carreus que encara romanen *in situ*. La resta d'edificis associats al claustre van continuar també funcionant fins a l'exclaustració, sent demolits tots ells, també amb dinamita, excepte la part que encara es manté en peu del Palau de l'Abat.

NOTES

1. Diversos són els topònims que se li han atribuït al castell que domina la vall: *Alfàndec*, *Marinyén*, *Alcalano* i de la *Reina Mora*.
2. Topònim que procedix de l'àrab *rahal*, la definició del qual que més s'ajusta en aquest cas és la de *casertó junto a la ribera de un río*, d'una extensió variable i rodejat d'una muralla (Sanchis, 1999). No obstant això, el Ràfol fou una fundació cristiana del segle XIII que no es va bastir sobre cap estructura islàmica.
3. L'original d'aquesta obra manuscrita és va compondre en 1750 en dos toms, anant a parar, després de l'exclaustració, al monestir de monges bernardes de La Saïdia, extramurs de València. Va ser copiat per l'historiador simatense José Toledo Girau en 1932, perdent-se l'original durant la guerra antifeixista de 1936-1939.
4. Es tracta del *Catàleg dels Abats de la Valldigna*, escrit en valencià, i desaparegut després del trasllat a la Saïdia.
5. Lamentablement, sobre aquestes estructures, ocultant-les parcialment, s'ha construït recentment en una ostentació de mal entesa *modernitat* una caixa d'ascensor i escala de ferro que impacten negativament sobre el context arquitectònic en aquesta zona del monestir.
6. AHN, Full manuscrit autògraf del pare Espí que es troba intercalat i solt en el còdex núm. 1298, *Llibre Registre de Privilegis, Butles Pontificies i la resta d'instruments que hi ha en este Arxiu del Real Monestir de Valldigna, fet en 1744 por el Dr. Fr. Esteban Gil*.
7. "En el claustre xicotet havia col·locades màquines de guerra, sobretot bombardes, canons, falconets, arcabussos, ballestes, arcs, empenyaments, alabardas, etc; la quantitat de les quals era xicoteta en el monestir, a fi de resistir als moros o sarraïns que, amb prou freqüència, devastaven aquesta regió".
8. Tema principal de la iconografia cistercenca representat en obres de Murillo, Alonso Cano, Juan Carreño, el Mestre de Borbotó (de l'església de Sant Feliu de Xàtiva), etc. Sant Bernat rep de la verjurada un doll de la llet d'un dels seus pits per a significar la íntima relació de la mare que alleta el seu fill Bernardo de Claraval.
9. Llei I. D. Fernando i Sra. Isabel, en Medina del Camp a 22 d'Agost de 1497. *Pena del delito nefando y modo de proceder para su averiguación y castigo*. Reis Catòlics, *Pragmática sobre el pecado nefando*. Arxiu General de Simancas, Leg. 1, núm. 4, Títol XXX. *De la sodomía y bestialidad*.
10. *La Yglesia y casa de Valldigna es casa Real por el Fundador. Es fuerte rodeada de muro alto, tiene circuito doscientas Brazadas con sus torres, troneras, defensas y traveses* (parapets), *y a la puerta un foso con puerta levadiza. Consérvase aun en el Monastº algunos trabucos muy grandes de aquel tiempo y diferentes armas y moldes de hacer balas casi como huevos de polla*.
11. Embarcació lleugera i ràpida, de rem i un pal, amb vela triangular, utilitzada pels germans Barba-rossa, des de Turquia, per a la conquesta del nord d'Àfrica.
12. Aquesta campanya d'excavació es va dur a terme en el marc del Taller d'Ocupació "Santa Maria de la Valldigna III" promocionat per la Mancomunitat de la Valldigna i el Servei.
13. Segons Fuguet i Plaça, *Les primeres edificacions que habitaren els monjos procedents de Valldaura (en establir-se en Santes Creus) es disposaven a l'entorn del claustre vell, situat a la part posterior del Monestir*

BIBLIOGRAFIA

- ANDRÉS ROBRES, F.; BENÍTEZ SÁNCHEZ BLANCO, R.; CÍSCAR PALLARÉS, E. (Edició crítica i estudis), (2008). *Fray Tomás Gómez. En reino extraño. Relación de la visita del Real Monasterio de Valldigna. Autobiografía, vida cotidiana y lucha política en la España de Carlos II*. Universitat de València i Mancomunitat de la Valldigna. València.
- BRONSEVAL, C. (1993). *Viaje por la Valencia del Siglo XVI*. Text llatí, traducció i comentaris: Francisco Calero i Daniel Sala. Ajuntament de València. València. (És part de l'obra del mateix autor, publicada per COTXER, Maur, (1970) *Frere Claude de Bronseval. Peregrinatio hispanica. Voyage de Dom Emdé de Saulieu, Abbé de Clairvaux en Espagne t'au Portugal (1531-1533). Introduction, traduction et notes parell Dom Maur Cotxer*. 2 vols. Paris.
- CÍSCAR PALLARÉS, E. (2002). *Vida diaria y mentalidades en el campo valenciano. La Valldigna, siglos XVI-XVIII*. Del Sénia al Segura. València.
- FUGUET SANS, J.; PLAZA ARQUÉ, C. (1998). *El Cister. El patrimonio dels monestirs catalans a la Corona d'Aragó*. Col·lecció Nissaga, núm. 14. Rafael Dalmau, Ed. Barcelona.
- GIL, E. (2004). *Historia Chronologica de los abades de el real monasterio de N. Señora de Valldigna*. Estudi introductori de Fernando Andrés Robres. Edicions La Xara. Simat de la Valldigna.
- MARTÍNEZ GARCÍA, J.M. (2005). *El Cister Valencià. De Benifassà a Valldigna*. Edicions La Xara. Simat de la Valldigna.
- MARTÍNEZ GARCÍA, J.M.; CAMPOS GARCÍA, L.; FELIS UREÑA, R. (2007). *Les excavacions arqueològiques al Reial Monestir de Santa Maria de la Valldigna (1991-2005)*. Fundació Jaume II el Just-Generalitat Valenciana. València.
- SANCHIS i MARTÍNEZ, V. (1999). "Els rahals del llibre del repartiment", *Aguaites* núm. 16, 7-11, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta. Pedreguer.
- SARTHOU CARRERES, C. i MARTÍNEZ ALOY, J. (1918). "Simat de Valldigna", en CARRERAS CANDI, J. *Geografía General del Reino de Valencia*, vol. II. Provincia de Valencia. Barcelona.
- SERRANO DONET, A. (1996). *El Reial Monestir de Santa Maria de la Valldigna. Una construcció per a la destrucció*. Edicions La Xara. Benifairó de la Valldigna.
- TOLEDO GIRAU, J. (1944). "Las puertas y murallas del Real Monasterio de la Valldigna", en *Almanaque de Las Provincias*, Valencia.
- TOLEDO GIRAU, J. (2006). "El Monestir de la Valldigna. Contribució a l'estudi de la seua història durant el govern dels abats perpetus", en *Valldigna, estudis d'història*. Edicions La Xara. Simat de la Valldigna.
- VICIANA, MARTIN de (1974). *Crónica de la Ínclita y Coronada Ciudad y Reino de Valencia* (edición facsímil.) Universitat de València. Vol. III.
- ZARAGOZÁ CATALÁN, A. (1996). "Naves de arcos diafragma y techumbre de madera en la arquitectura civil valenciana" en *Actas del Primer Congreso Nacional de Historia de la Construcción*, Madrid, 19-21 septiembre 1996, eds. A. de las Casas, S. Huerta, E. Rabasa, Madrid: I. Juan de Herrera, CEHOPU. Madrid